

לשמוע קול שופר או לתקוע בשופר? על משמעותה של מצוות תקיעה בשופר

- א. בין ראש השנה ליובל
- ב. בין תקיעות דמעומד לתקיעות דמיושב
- ג. עמידה מול ישיבה
- ד. המצווה לשמוע קול שופר או לתקוע – ההבחנה הפנימית ביניהם

נחלקו הראשונים בשאלה מה הוא נוסח הברכה במצוות תקיעת שופר. הרא"ש מביא בשם רבנו תם שהנוסח הוא "לתקוע בשופר".

ורבנו תם כתב שיש לברך על תקיעת שופר משום דעשייתה היא גמר מצוותה.¹ לעומת זאת, הרא"ש מביא בשם הראב"ה והירושלמי ובעל הלכות גדולות (בה"ג) שהנוסח הוא "לשמוע בקול שופר":

וראב"ה הביא הירושלמי תוקע שופר צריך לברך "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לשמוע בקול שופר" ו"שהחיינו" ואחר כך תוקעין. וכן כתב בה"ג הא דמברכים "לשמוע בקול שופר" ולא מברכים "לתקוע בשופר" או "על תקיעת שופר" כמו "על מקרא מגילה" משום דבשמיעת קול שופר הוא יוצא ולא בתקיעת שופר, כדתנן: התוקע לתוך הבור וכו'.² ופעמים שהתוקע בעצמו לא יצא, כגון שהיה עומד על שפת הבור והכניס פיו לתוך הבור ותקע.³

מחד גיסא, הראיה שמביא הרא"ש לדעה זו היא מוצקה. במשנה נאמר: "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם; אם קול שופר שמע – יצא, ואם קול הברה שמע – לא יצא". הסיבה שאם שמע קול הברה לא יצא, כי הוא לא שמע "קול שופר" אלא "קול הברה". במצב כזה אף התוקע עצמו לא יצא ידי חובה, כי הוא עצמו לא שמע את תקיעתו. ואם נאמר שהמצווה היא לתקוע – הרי תקע, ומדוע לא יצא ידי חובה? אלא ודאי שיש מכאן ראיה, שעיקר המצווה היא

¹ רא"ש, ראש השנה ד, י; וכן הוא הנוסח בסמ"ג, סימן מב.

² בבלי, ראש השנה כז ע"ב.

³ וכן מביא הריטב"א בחידושו, לד ע"א: "אבל קבלה מרבנו האי ז"ל אביהם של ישראל שהוא 'לשמוע קול שופר', וכן הוא הנוסח בתשובת רב נטרונאי גאון (אורח חיים קפ) ובסדר רב עמרם גאון סדר ראש השנה, וכן הנוסח בתשובות הגאונים (חדשות), קעח, ובתשובות הגאונים, שערי תשובה, סימן עט.

בשמיעה דווקא. ונראה שדעת הרא"ש עצמו אינה כרבנו תם, כי בתוספותיו הביא את דעתו, ודחאה בגלל הירושלמי שהביא הראב"ה, אף שציין שלא מצא בעצמו את הירושלמי הזה (ואכן אין הירושלמי הזה מצוי בפנינו).

מאידך גיסא, הקשו האחרונים על דעה זו, שאם הכול תלוי בשמיעה ולא בתקיעה, מדוע אמרו: "חרש שוטה וקטן אין מוציאין את הרבים ידי חובתן. זה הכלל: כל שאינו מחויב בדבר – אינו מוציא את הרבים ידי חובתן",⁴ וכן אמרו: "השומע מן המתעסק או ממי שאינו מחויב בדבר – לא יצא",⁵ והרי סוף סוף שמע קול תקיעת שופר, והרי זה עיקר המצווה, ומה אכפת לנו אם התוקע היה מתעסק?

וכן כתב השאגת אריה והוסיף להקשות מסוגיית חציו עבד וחציו בן חורין:

ואסלקא דעתך, דתקיעת שופר בשמיעה לחוד נגמר מצוותו, אמאי השומע מן המתעסק וממי שאינו מחויב בדבר לא יצא? והא דמי שחציו עבד וחציו בן חורין גופיה, אמאי אף לעצמו אינו מוציא, ואפילו את שאינו מינו נמי יוציא דהא מכל מקום קול שופר שומע?⁶

דברי השאגת אריה מבוססים על הבריייתא בגמרא: "מי שחציו עבד וחציו בן חורין – אינו מוציא לא את מינו ולא את שאינו מינו".⁷ והסיבה לכך כמו שביאר רש"י: "דלא אתי צד עבדות דמשמע, ומפיק צד חירות דשומע". זאת אומרת: מכיוון שחציו עבד, הרי שאינו בן חורין שלם שחייב במצווה, ולכן צד העבדות שבו מונע ממנו להוציא בן חורין ידי חובה. והינה בגמרא נחלקו בשאלה, האם את עצמו הוא מוציא ידי חובה:

אמר רב הונא: ולעצמו מוציא. אמר ליה רב נחמן לרב הונא: מאי שנא לאחרים דלא? דלא אתי צד עבדות, ומפיק צד חירות. לעצמו נמי – לא אתי צד עבדות ידידה, ומפיק צד חירות ידידה. אלא אמר רב נחמן: אף לעצמו אינו מוציא. תניא נמי הכי: מי שחציו עבד וחציו בן חורין – אף לעצמו אינו מוציא.

לשיטת רב הונא לכאורה אין כל בעיה שיוציא את עצמו, כי "עצמו", שחציו עבד וחציו בן חורין מוציא את "עצמו" שגם הוא כמובן חציו עבד וחציו בן חורין! אולם רב נחמן סובר שמכיוון שחלקו עדיין עבד, הרי צד העבדות שבו מעכב אותו מלהוציא את הצד הבן חורין שבו, ולכן לא מוציא אפילו את עצמו! וזו גם נראית מסקנת הסוגיה שאף את עצמו אינו מוציא, והוא צריך לשמוע תקיעה מבן חורין על מנת לצאת ידי חובה. ומעתה מקשה השאגת אריה, אם הכול תלוי רק בשמיעה, הרי שמע תקיעה ומדוע לא מוציא את עצמו או אפילו אחרים, הרי סוף סוף הם שמעו קול תקיעת שופר? ר' חיים מבריסק⁸ הקשה עוד: מדוע לשיטת הרי"ף והרמב"ם צריך את כוונת

⁴ משנה ראש השנה, ג, ח.

⁵ שם, ד, ח.

⁶ שו"ת שאגת אריה (ישנות), סימן ו.

⁷ בבלי, ראש השנה כט ע"א. אדם יכול להגיע למעמד כזה אם היה עבד של שני שותפים, ורק אחד שחרר אותו. נמצא שרק חצי הפך להיות בן חורין והחצי השני נותר עבד.

⁸ חדושי רבינו חיים סאלאווייציק על הש"ס: מפי השמועה, ראש השנה כז ע"ב.

התוקע להוציא ידי חובה, הלוא הכול תלוי רק בשמיעה בלבד. השאגת אריה עצמו מיישב זאת, שהמצווה מורכבת גם מהתקיעה ולא רק מהשמיעה:

דעל כורחך תקיעת שופר לאו בשמיעה לחוד תליא אלא בעיקר תקיעה נמי תליא, כמו מצוות התלוין בדיבור דבקריאת הפה תליא מצוותן. ואם כן שפיר דמו להדדי, דמצוות תקיעת שופר בתקיעה גופיה נמי תליא.

השמיעה אינה עומדת בפני עצמה. השמיעה היא שמיעה של קול שופר, וכדי שאפשר יהיה לשמוע הרי צריך גם לתקוע. ועל כן אם הקול הושמע על ידי מי שאינו מחויב במצווה או שהיה מתעסק, הרי שהבסיס לקיום המצווה חסר ולא יוצאים ידי חובה.

הרב סולובייצ'ק⁹ דן בראיה שהבאנו לעיל, מדין מי שחציו עבד וחציו בן חורין. הוא מצייץ תחילה שכל הפוסקים הכריעו כרב נחמן, שאף את עצמו אינו מוציא ידי חובה; וכן פסק גם השולחן ערוך:

מי שחציו עבד וחציו בן חורין אינו מוציא אפילו עצמו, וצריך שיתקע לו בן חורין להוציא¹⁰.

אולם בקריאת מגילה נראה שדעת השולחן ערוך, שהוא מוציא את עצמו:

... טומטום ומי שחציו עבד אפילו מינו אינו מוציא. הגה: יש אומרים דאפילו את עצמו אינו מוציא, וצריך לשמוע מאחרים.¹¹

הרב סולובייצ'ק מדייק שזו רק דעת הרמ"א, שאת עצמו אינו מוציא. אבל השולחן ערוך עצמו לא פסק כך, אלא הוא סובר שיכול להוציא את עצמו, שכן הוא לא כתב כאן שאינו יכול להוציא את עצמו כפי שכתב בהלכות שופר.¹² ואם כן יש להבין מדוע השולחן ערוך בהלכות שופר פסק שאף את עצמו לא מוציא, ואילו בהלכות מגילה סבר שמוציא את עצמו? ובכלל שואל הרב סולובייצ'ק: היעלה על הדעת שאדם כזה לא יכול לקיים מצוות בגלל חצי העבדות שבו? בוודאי שכן, שהרי מצינו למשל שהוא חייב בסוכה:

⁹ הרב י"ד סולובייצ'ק, רשימות שיעורים, סוכה כח ע"ב.

¹⁰ שולחן ערוך, אורח חיים, תקפט, ה.

¹¹ שם, תרפט, ג.

¹² דברי הרמ"א לקוחים מהבית יוסף. הבית יוסף העיר על דברי הטור ש"מי שחציו עבד וחציו בן חורין – אפילו מינו אינו מוציא", הבית יוסף כתב: "ולא חשש רבנו לכותבו כאן לפי שסמך על מה שכתב שם". כלומר שלא כתב כמו שכתב בהלכות שופר, שאף עצמו אינו מוציא. אבל בהמשך הביא הבית יוסף שם שיש החולקים, וסוברים שבמגילה מוציא את עצמו, מפני שעבד חייב במקרא מגילה, כי הוא חייב במצוות עשה שהזמן גרמן. לכן שני החצאים שבו, דהיינו העבד והבן חורין מחויבים, ואז יכול להוציא עצמו. וכן כתב באמת הב"ח: "ומכל מקום לעצמו הוא מוציא, מאחר שצד עבדות שבו מחויב בקריאת מגילה. ואינו דומה לשופר שצד עבדות שבו פטור לגמרי, הילכך אפילו לעצמו אינו מוציא". ביחס לדעת השולחן ערוך נחלקו האחרונים אם הוא מסכים לדעת הרמ"א או חולק עליו.

נשים, ועבדים וקטנים פטורים מן הסוכה. טומטום ואנדרוגינוס חייבים מספק; וכן מי שחציו עבד וחציו בן חורין – חייב.¹³

ואם נשאל: מכיוון שחציו עבד הוא מפוצל, ורק חצי ממנו מחויב, אם כן איך בכלל הוא מקיים מצוות במצב כזה? התשובה היא פשוטה: הוא מקיים בצד החירות שבו, ולא אכפת לנו מזה שהוא גם קצת עבד. אם כן נשוב לשאלתנו: מאי שנא בשופר שאינו מוציא את עצמו? לכן יש לומר כדברי השאגת אריה, שמצוות השופר מורכבת משני חלקים – תקיעה ושמיעה, ולא ניתן להפריד בין שני הצדדים הללו שבמצווה. זו הסיבה שמי שתקע ולא שמע – לא יצא, אבל גם ברור שמי ששמע ממתעסק או שמע ממי שאינו מחויב (או ברדיו) – לא יצא; כי אין כאן תקיעה, וממילא אין כאן שמיעה. מובא בשם ר' חיים מבריסק הבחנה מדויקת יותר בין שמיעה לתקיעה:

תירץ בשני אופנים: א' דאף דקיום המצווה היא השמיעה, מכל מקום מעשה המצווה היא התקיעה, ולפיכך בעינן כוונת שומע ומשמיע, מפני שהתקיעה היא גם חלק מן המצווה כמו השמיעה. ב' דבלא כוונת המשמיע אז מעשה התקיעה אינו חל לגביה, וליכא כאן מעשה מצווה כלל, והווי השומע בכלל מתעסק, דאינו עושה כלום.¹⁴

ומובא בשם הרב סולובייצ'יק, שביאר את דברי סבו כך:

ובביאור דבריו נראה דשמיעה בעצמה לא הוויא מעשה מצווה כלל, ובעינן תקיעה בכדי שיהא השומע מעשה מעשה מצווה. ואי ליכא תקיעה המצטרפת לשומע, אין השומע עושה מעשה מצווה והווי מתעסק. ונמצא דבנוגע לקיום המצווה לא בעינן כוונת שומע ומשמיע כלל, דהרי קיום המצווה היא בשמיעה. והא דבעינן כוונת שומע ומשמיע הוא רק שיהא חל מעשה מצווה לגבי השומע, ומשום הכי סובר הרמב"ם דבעינן נמי בשופר כוונת השומע ומשמיע לצאת ידי חובה.¹⁵

אפשר להסביר את דבריו בדוגמה של תפילה. "מעשה המצווה" מתקיים באמירה בפה, אבל "קיום" המצווה נעשה על ידי הכוונה. גם כאן אין מצווה ללא תקיעה. התקיעה מהווה את מעשה המצווה, אבל עדיין מי שלא שמע את התקיעה לא יצא כלל וכלל אף שהוא בעצמו עצמו תקע, כי קיום המצווה נעשה בשמיעה דווקא ולא בתקיעה.

גם הצורך בכוונת שומע ומשמיע בתקיעות השופר מבוסס על הנקודה הזאת. אם התוקע היה רק מתעסק או שלא התכוון להוציא ידי חובה, הרי שהתקיעה לא מתייחסת כלל אל השומע. רק כאשר השומע מתכוון לצאת והמשמיע מתכוון להוציא, הם הופכים להיות כגוף אחד – ויש כאן תקיעה מצד התוקע ושמיעה מצד השומע, וזה נחשב כאילו השומע תקע בעצמו.

¹³ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרמ.

¹⁴ חידושי ר' חיים, ראש השנה כח ע"ב.

¹⁵ רשימות שיעורים, ברכות יג ע"ב. ומכאן סימוכים לכך שיסוד דין "כוונה במצוות" למאן דאמר מצוות צריכות כוונה, אינו דין בקיום המצווה אלא במעשה המצווה.

א. בין ראש השנה ליובל

הרמב"ם הדגיש בכמה מקומות שמצוות השופר בראש השנה היא השמיעה דווקא ולא התקיעה:

- והמצווה הק"ע היא שציוונו לשמוע קול שופר ביום ראשון מתשרי, והוא אומרו יתעלה בו "יום תרועה יהיה לכם"¹⁶.¹⁷
- לשמוע קול שופר באחד בתשרי.¹⁸
- מצוות עשה שְׁלֹתוּרָה לשמוע תרועת השופר בראש השנה, שנאמר: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א).¹⁹
- שופר הגזול שתקע בו – יצא, שאין המצווה אלא בשמיעת הקול, אף על פי שלא נגע בו ולא הגביהו השומע, ואין בקול דין גדול. וכן שופר של עולה לא יתקע בו, ואם תקע – יצא, שאין בקול דין מעילה. ואם תאמר והלא נהנה בשמיעת הקול – מצוות לא ליהנות ניתנו; לפיכך המודר הנייה משופר מותר לתקוע בו תקיעה שְׁלֵמָצוּוה.²⁰
- הכול חייבין לשמוע קול שופר: כוהנים לוויים וישראלים וגרים ועבדים משוחררים, אבל נשים ועבדים וקטנים פטורין.²¹
- המנהג הפשוט בסדר התקיעות שְׁלֹרָאש השנה בציבור כך הוא: אחר שקוראין בתורה ומחזירין הספר, יושבין כל העם ואחד עומד ומברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לשמוע קול שופר, וכל העם עונין אמן.²²
- השאלה הכ"ד. שאלה: מה ההבדל בין "לשמוע קול שופר" ובין "על תקיעת שופר"? התשובה: ההבדל ביניהם גדול מאוד. וזה שהמצווה המחויבת אינה התקיעה אלא שמיעת התקיעה, והיוצא מזה שאילו הייתה המצווה המחויבת היא התקיעה, היה חייב כל אדם ואדם מן הזכרים לתקוע, כמו שחייב כל אדם ואדם לישוב בסוכה וליטול לולב, והשומע, שלא תקע, לא היה יוצא ידי חובתו, והיה גם כן התקוע, שלא שמע, יוצא ידי חובתו, כגון אם סתם אזניו תכלית הסתימה ותקע, היה יוצא משום שתקע. ואין הדבר כן. אלא המצווה היא השמיעה, לא התקיעה, ואין אנו תוקעין אלא כדי לשמוע, כמו שהמצווה היא ישיבת הסוכה, לא עשייתה, ואין אנו עושין אלא כדי לישוב, ולכן נברך "לישב" ולא נברך "לעשות", ונברך "לשמוע קול שופר" ולא נברך "על תקיעת שופר".²³

בכל המקומות הללו הדגיש הרמב"ם שהמצווה היא לשמוע. אולם ביחס ליובל הגדיר הרמב"ם מפורשות בצורה אחרת:

¹⁶ במדבר כט, א.

¹⁷ ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קע.

¹⁸ משנה תורה, פתיחה להלכות שופר וסוכה ולולב.

¹⁹ משנה תורה, הלכות שופר וסוכה ולולב, א, א.

²⁰ שם, א, ג.

²¹ שם, ב, א.

²² שם, ג, י.

²³ תשובות הרמב"ם (מהדורת בלאו), א, סימן קמב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 272–273.

והמצווה הקל"ז היא שציוונו לתקוע בשופר בעשירי מתשרי משנה זו, ולקרוא בכל ארצותינו דרור לעבדים, ולצאת כל עבד עברי לחירות בלי פדיון ביום הזה, כלומר העשירי מתשרי. והוא אומרו יתעלה: "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכיפורים תעבירו שופר בכל ארצכם" (ויקרא כה, ט), ואמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה".²⁴

מצוות עשה לתקוע בשופר בעשירי לתשרי בשנת היובל, ומצווה זו מסורה לבית דין תחילה, שנאמר: "והעברת שופר תרועה" (ויקרא כה, ט). וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע, שנאמר: "תעבירו שופר" (שם, י). ותוקעין בשופר תשע כדרך שתוקעין בראש השנה, ומעבירין שופר בכל גבול ישראל.²⁵

אף שמצוות השופר נלמדת מהצירוף והחיבור בין היובל לראש השנה, כנאמר במשנה "שווה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות" – בכל זאת הרמב"ם יוצר הבחנה ברורה ביניהם: בראש השנה המצווה היא לשמוע, ואילו ביובל המצווה לתקוע, תחילה על בית דין ולאחר מכן על כל יחיד ויחיד. מדברי הרמב"ם נראה שלמד זאת מלשון הכתוב עצמו. בראש השנה נאמר: "יום תרועה יהיה לכם" – "יהיה" משמעו לא כפעולה מעשית, אלא הוא "יהיה לכם" – יקרה לכם. לעומת זאת ביובל נאמר: "תעבירו שופר", "והעברת שופר" – שמשמעות ההעברה פעולה לביצוע, לתקוע. ביחס ליובל הדברים מובנים מאוד: מהות התקיעה ביובל היא הכרזה על שחרור העבדים וחזרת השדות לבעליהם – ההכרזה הזאת היא כלפי חוץ, אנו מכריזים על הדברים הללו, והם חייבים לצאת מאיתנו החוצה. ובהסבר פנימי יותר, ההכרזה הזאת תפקידה לשחרר את כל קניינינו הגשמיים וחזרה למצב של "כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אַתֶּם עַמִּדִי".²⁶ דבר זה נובע מתוך ההכרזה שלנו ויוצר את שחרור קניינינו, ומתוך כך באה הכרה מחודשת בבעלות ה' על המציאות כולה. בראש השנה לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם המהלך הוא הפוך. ראש השנה הוא יום הזיכרון, הוא יום ההקשבה, הקשבה לדבר ה' הקורא ופונה אלינו לשוב בתשובה לשוב אל עצמיתנו האמיתית, שהלכה ונשכחה בהבלי הזמן.

ב. בין תקיעות דמעומד לתקיעות דמיושב

אף שמהתורה יוצאים ידי חובה בתשע תקיעות, מכל מקום תיקנו האמוראים לתקוע שלושים תקיעות, כדי להביא בחשבון את כל האפשרויות והספקות ביחס לתרועה. למעשה, אף שאנו נוהגים היום לתקוע מאה תקיעות, עיקר החובה עדיין נותרה בשמיעת שלושים תקיעות, וכפי שכתב הרמב"ם: "נמצא מנין התקיעות שלושים כדי להסתלק מהספק".²⁷ אולם מנהג הגאונים ורוב הראשונים היה לתקוע מעבר לשלושים התקיעות רק עוד עשר תקיעות נוספות, שתקעו אותם על סדר הברכות של מוסף: למלכויות – תשר"ת, לזיכרונות – תש"ת, ולשופרות – תר"ת. המקור

²⁴ ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קלז.

²⁵ משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, י, י.

²⁶ ויקרא כה, כג.

²⁷ משנה תורה, הלכות שופר, ג, ג.

לתקיעת מאה תקיעות הוא בדברי הערוך,²⁸ אך ברור שזה לא מעיקר הדין. לכן גם פסק השולחן ערוך שכאשר תוקעים עבור יחיד, כגון חולה, אין תוקעים לו על סדר הברכות, אלא תוקעים לו רק שלושים תקיעות ברצף.

אולם נחלקו הראשונים איזה תקיעות הם העיקר: מדברי הרי"ף הרמב"ם נראה שהעיקר הן התקיעות דמיושב, שבהן יוצאים ידי חובה, ואילו התקיעות שבמוסף נתקנו רק לציבור שייעשו על סדר הברכות. כך כתב הרי"ף:

ובדין הוא שיהו תוקעין אותן על סדר ברכות כסדר שתקעו כשהן יושבין, אלא כיוון שהברכות אין מעכבות את התקיעות הרי יצאו ידי חובתן באותן שתקעו כשהן יושבין, ודי להם לתקוע תשר"ת תשר"ת על סדר ברכות פעם אחת שלא להטריח את הציבור, וכן המנהג בכל העולם ובשתי ישיבות.²⁹

וכן עולה מדברי הרמב"ם שכתב:

בדין היה שיתקעו על כל ברכה כל בבא מהן שלושה פעמים כדרך שתקעו כשהן יושבין, אלא כיוון שיצאו מידי ספק בתקיעות שמיושב אין מטריחין על הציבור לחזור בהן כולן על סדר ברכות, אלא די להן בבא אחת על כל ברכה כדי שישמעו תקיעות על סדר ברכות.³⁰

וכן עולה מדבריו בהמשך שרואה בתקיעות שבמוסף על סדר הברכות רק תקנה הקשורה לציבור:

הציבור חייבין לשמוע התקיעות על סדר הברכות. כיצד? אומר שליח ציבור אבות וגבורות וקדושת השם ומלכויות ותוקע שלוש, ואומר זיכרונות ותוקע שלוש, ואומר שופרות ותוקע שלוש.³¹

משמע שהתקיעות על סדר הברכות נתקנו רק לציבור ולא יחיד, ואם יחיד צריך לצאת ידי חובה, אינו תוקע אלא שלושים ברצף אחד. ולכן הוא פסק:

זה שתוקע כשהן יושבין, הוא שתוקע על סדר הברכות כשהן עומדים. ואינו מדבר בין תקיעות שמיושב לתקיעות שמעומד. ואם סח ביניהן, אף על פי שעבר אינו חוזר ומברך.³²

²⁸ מובא גם בתוספות, ראש השנה לג ע"ב, ד"ה שיעור תרועה.

²⁹ רי"ף, ראש השנה יא ע"א בדפי הרי"ף.

³⁰ משנה תורה, הלכות שופר וסוכה ולולב, ג, יב.

³¹ שם, ג, ז.

³² שם, ג, יא. דין זה מופיע גם ברי"ף, שם (לעיל הערה 29).

והסיבה היא [שוב זה חוסר הבנה. זה לא מתייחס לתוקע!] כי כבר יצאו ידי חובה בתקיעות דמיושב. אבל אם דיבר מייד אחרי הברכה לפני התקיעות דמיושב, משמע שהיה צריך לחזור ולברך.³³

לעומת זאת, יש ראשונים הסוברים שעיקר התקיעות הן דווקא אלו של מוסף, שנתקנו על סדר הברכות. כך דעת התוספות בפסחים: "ברכת שופר דמברך אתקיעות דשיבה, ומועלת ברכה לתקיעות שבעמידה שהם עיקר, ונעשית על סדר ברכות".³⁴ וכדבריהם כתב הרדב"ז:

כבר כתבתי לכם שעיקר התקיעות הם אותם שעל סדר הברכות. ובאותה שעה הרי כל הקהל עומדים, והיינו דקרינן להו תקיעות דמעומד. אבל תקיעות דמיושב אינם אלא כדי שיהיה השטן מעורבב בתקיעות דמעומד.³⁵

אומנם ייתכן שהם מודים שיוצאים ידי חובה בתקיעות דמיושב, אבל עדיין לדעתם הן לא התקיעות העיקריות. הרדב"ז גם מסביר שזו הסיבה שבגללה יושבים בתקיעות דמיושב, ורק בתקיעות שעל סדר הברכות בתפילת המוסף עומדים, כדי להבחין בין התקיעות העיקריות למשניות. דעת רבנו תם לא התבארה במפורש, אבל יש ללמוד על דעתו ממה שהוא תיקן שיתקעו בכל אחת מהברכות במוסף תשר"ת, כמבואר בתוספות בשמו:

והנהיג רבנו תם במקומנו לתקוע גם אזיכרונות ואשופרות קשר"ק, כמו במלכויות דהשתא נפיק מכל ספקי.³⁶

לעומת זאת דעת הגאונים והראשונים, וכן דעת הרמב"ם שראינו לעיל, שתוקעים בכל ברכה באופן אחר:

אחר שגומר שליח ציבור ברכה רביעית שהיא מלכויות, תוקע תקיעה שלוש שברים תרועה תקיעה פעם אחת, ומברך ברכה חמישית שהיא זיכרונות. ואחר שגומרה תוקע תקיעה שלוש שברים ותקיעה, ומברך ברכה שישי שהיא שופרות. ואחר שגומרה תוקע תקיעה תרועה ותקיעה פעם אחת וגומר התפילה.³⁷

³³ וכן משמע במפורש במשנה תורה, שם, ג, יג: "התקיעות אינן מעכבות את הברכות, והברכות אינן מעכבות את התקיעות. שתי עיירות – באחת יודע בוודאי שיש שם מי שיברך להן תשע ברכות ואין שם תוקע, ובשנייה ספק יש שם תוקע ספק אין שם הולך לשנייה, שהתקיעה מדברי תורה והברכות מדברי סופרים".

³⁴ תוספות, פסחים קטו ע"א, ד"ה מתקיף.

³⁵ שו"ת הרדב"ז, חלק ד, סימן כה (אלף ק – אלף קא), אם כי בשונה מרבנו תם, הרדב"ז כתב שם במפורש שהברכה היא "לשמוע קול שופר", ועיינו גם בשו"ת הרדב"ז, חלק ה, סימן נו (אלף תל).

³⁶ תוספות, ראש השנה לג ע"ב, ד"ה שיעור.

³⁷ משנה תורה, הלכות שופר וסוכה ולולב, ג, י. וכן גם כתב רבנו חננאל (ראש השנה לד ע"א) אלא שזה לשיטתו ושיטת רב האי גאון, שיוצאים ידי חובה בכל מקרה כי גם תרועה וגם שברים נחשבים לתרועה. ולהפך עושים כך בכוונה תחילה (ולא תוקעים תשר"ת) "כדי להודיע שהכול אחד הן, והכול יצאו ידי חובה". בנקודה הזאת הרמב"ם חולק, וסובר שתקנת ר' אבהו מתבססת על ספק בשאלת התרועה הנכונה.

מה ההסבר למחלוקת? רבנו תם סבור שעיקר התקיעות הן במוסף, ולכן לא סביר שעל זיכרונות יתקעו תש"ת ועל שופרות יתקעו תר"ת, כי שתי הווריאציות הללו לא מוציאה אותנו מידי הספק שמא תרועה נשמעת אחרת. לפיכך הוא פסק בשונה ממה שהיה מקובל אף במקומו, וכמו שמוכח מלשון התוספות "הנהיג רבנו תם במקומו", שיש לתקוע תשר"ת על כל אחת מהברכות כדי לצאת מהספק. כי לדעתו התקיעות שעל סדר מלכויות זיכרונות ושופרות הן עיקר, התקיעות שבהם יוצאים ידי חובת המצווה.³⁸

הרי"ף והרמב"ם, שהיו מודעים לבעיה שהעלה רבנו תם, תירצו לעומתו את הקושי באומרם שכבר יצאו ידי חובת המצווה בתקיעות דמיושב, וכדברי הרמב"ם:

בדין היה שיתקעו על כל ברכה כל בבא מהן שלושה פעמים כדרך שתקעו כשהן יושבין. אלא כיוון שיצאו מידי ספק בתקיעות שמיושב, אין מטריחין על הציבור לחזור בהן כולן על סדר ברכות, אלא די להן בבא אחת על כל ברכה כדי שישמעו תקיעות על סדר ברכות.³⁹

לשיטתם כבר יצאו ידי חובה בתקיעות דמיושב שהן הן עיקר התקיעות. נראה שהרמב"ם ורבנו תם הולכים לשיטתם ביחס לעיקר הדין במצוות שופר: שלושים התקיעות דמיושב שנשמעות ברצף אחד בין תפילת שחרית למוסף, עיקרן ועניינן בשמיעה. הן לא באות כחלק מהתפילה אלא בין תפילת שחרית למוסף. ולכן לדעת הרמב"ם הן התקיעות המרכזיות כי עיקר מצוות השופר היא בשמיעה.

לעומת זאת התקיעות בתפילת המוסף שעל סדר הברכות הן חלק מסדר אמירת התפילה, ולכן הברכות המיוחדות של לתפילת ראש השנה, מלכויות זיכרונות ושופרות מלוות בתקיעות. לתפיסת רבנו תם, התקיעות עצמן הן סוג של תפילה, כי עיקר המצווה היא התקיעה ולא השמיעה, ולכן ראוי שיבואו כי הן חלק מהתפילה וכהמשך אליה.

ג. עמידה מול ישיבה

זה גם ההבדל בין התקיעות של מוסף, שבהן חייבים לעמוד כי הן כחלק מהתפילה, לבין תקיעות דמיושב, שעיקרן הוא שמיעה, ובהן ניתן לשבת (אף שרוב הקהילות נוהגות לעמוד גם בהן). כדי להבין את ההבדל בין עמידה לישיבה, נתבונן בהבדל בעניין זה בין תפילה לקריאת שמע. בהלכות תפילה כתב הרמב"ם:

³⁸ ואף שהיה ראוי לכאורה לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת או אפילו 30 תקיעות בכל ברכה, מכל מקום רבנו תם לא רצה לשנות יותר מידי כפי שכתבו התוספות: "ובהכי סגי שלא לשנות המנהג ביותר, דהא אמרינן שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום – יצא", כי בכל מקרה יוצאים ידי חובה כדין שמע תשע תקיעות בתשע שעות. אולם בימינו אכן הנהיגו לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת בכל אחת מהברכות, אף שדעת השולחן ערוך שונה. בכל אופן ברור, שתקנת ר' אבהו בתקיעת שלושים התקיעות מסתדרת בצורה הטובה ביותר בתקיעות דמיושב, שם הם נשמעים ברצף אחד וללא כל הפסק.

³⁹ משנה תורה, הלכות שופר וסוכה ולולב, ג, יב.

שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה... עמידה כיצד? אין מתפלל אלא מעומד.⁴⁰

אף שדין העמידה בתפילה אינו מעכב, וניתן לצאת ידי חובה גם בישיבה במצב של אונס או חולי, מכל מקום נראה שזה דין מהותי בתפילה, שצריכה להיאמר בעמידה דווקא, ולא רק דין צדדי אף שאין זה לעיכובא בדיעבד. לעומת זאת את קריאת שמע מותר לקרוא בכל מצב, כנאמר בתורה: "וְשִׁנְתֶם לְבַבְךָ וְדַבַּרְתָּ בְּסֶשְׁבֻתְךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְפְךָ וּבְקוֹמְךָ",⁴¹ וכדעת בית הלל: "בית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו".⁴²

ההסבר להבדל היסודי הזה הוא ברור: עניינה של התפילה הוא העמידה של האדם לפני ה', ומכאן נגזרות ההלכות החמורות של תפילה, שהראשונה והיסודית שבהן היא הצורך בעמידה לפני המלך. לעומת זאת אין עניינה של מצוות קריאת שמע כעמידה לפני ה', אלא כקריאה אל האדם עצמו "שמע ישראל", שיקשיב ויפנים את המהות הגלומה במשפט הזה. אין כאן הצהרה כלפי שמיא, אלא להפך מעין קבלה מה', וקריאה לישראל שיקשיב ישמע ויפנים את האמת הגדולה הגלומה במשפט הזה. הקשבה מצריכה ריכוז וכוונה מסוג אחר, לא מעין הכוונה של תפילה, לכן היא אפשרית אף בישיבה בשכיבה או בכל מצב גוף אחר.

וכך הסביר רש"י את ההבדל בין קריאת שמע לתפילה: "צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני המלך".⁴³

זה בדיוק ההבדל בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד. בתקיעות דמיושב העניין הוא השמיעה וההקשבה לדבר ה' הפונה אלינו דרך השופר. המהלך של התקיעות הללו הוא הפנמה, קבלה, תנועה של הנפש להרהור תשובה ורצון לתקן ולשפר את המעוות. לעומת זאת בתקיעות דמעומד על סדר הברכות אנחנו מטפסים כבר אל מחוזות אחרים, אחרי שהשופר פעל בנו, אנו נקראים לעבודה מלמטה עבודת התפילה הייחודית של ראש השנה שיש בה מלכויות זיכרונות ושופרות, ולכל סדר באות התקיעות כהשלמה והעלאה לכל התפילה. כאילו אנו אומרים לה', כל מה שאנו יודעים לומר בפינו אמרנו, עתה אנו פונים אליך ומשמיעים קול פנימי צעקה פנימית שמבטאת את הקול שמעבר למילים, של כל מה שהיינו רוצים לומר אליך ואיננו יכולים. גם תוכן הברכות, מלכויות זיכרונות ושופרות, הוא פעיל ואקטיבי; בזיכרונות אנו חותמים "זוכר הבית", כלומר פועלים בתפילה ותקיעה ומזכירים את הברית לפני ה', במלכויות אנו ממליכים את ה' עלינו ועל העולם "מלך על כל הארץ", ובשופרות אנו אומרים "שומע קול תרועת עמו ישראל", כלומר לא אנו שומעים את השופר אלא אנו משמיעים לה'. מבחינה זו ייתכן לומר, שבתקיעות שאנו תוקעים בימינו בסוף התפילה, יש בהן חזרה למהלך ההקשבה, אבל הפעם ממקום גבוה יותר ונעלה יותר.⁴⁴

⁴⁰ משנה תורה, הלכות תפילה, ה, א-ב.

⁴¹ דברים ו, ז.

⁴² משנה ברכות, א, ג. ומבחינה מסוימת רצוי לשבת בקריאת שמע, כמבואר בשולחן ערוך: "מי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרוא מעומד, נקרא עברייין" (שולחן ערוך, אורח חיים, סג, ב).

⁴³ רש"י, ברכות כד ע"א.

⁴⁴ דבר זה מזכיר את המהלך של תקיעה תרועה שברים תקיעה, שגם בו התקיעה בסוף היא מעין התקיעה הראשונה, אך נעלית ממנה.

המקור המרכזי שניתן לראות ממנו את התקיעה כתפילה הוא הברייתא שמובאת בשם ר' עקיבא:

ואמרו לפניי בראש השנה מלכויות זיכרונות ושופרות. מלכויות – כדי שתמליכוני עליכם, זיכרונות – כדי שיעלה זיכרוכם לפניי לטובה, ובמה? בשופר.⁴⁵

ובתוספתא בשינוי קל: "שופרות – כדי שתעלה תפלתכם בתרועה לפניי".⁴⁶ מכאן ניתן לראות בבירור את תקיעת השופר על סדר הברכות כעבודת התפילה, דהיינו המלכת ה' נעשית בתקיעת השופר, והעלאת זיכרונו לפני ה' נעשית בתקיעת השופר. ולפי נוסח התוספתא, כל התפילה תעלה לפני ה' באמצעות השופר.

ד. המצווה לשמוע קול שופר או לתקוע – ההבחנה הפנימית ביניהם

סברת הרמב"ם במטבע הברכה תואמת לטעם מצוות השופר שהביא בהלכות תשובה:

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הכתוב, רמז יש בה: כלומר עורר ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם – אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן. ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל; הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם. ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.⁴⁷

לפי הרמב"ם עיקר הטעם של תקיעת השופר הוא לעורר אותנו משנתנו השוגה בהבלי הזמן, ומסיחה את דעתה מהבורא ומחובתנו בעולם. מצוות השופר אמורה לפעול עלינו לחדור לתוכנו ולשנות את פנימיותנו. וכן כתב ר' יעקב יוסף מפולנאה בקשר שבין נוסח הברכה למשמעותה על פי הרמב"ם:

ולפי הנ"ל אתי שפיר, דכתב הרמב"ם רמז עניין השופר "עורר ישנים מתרדמתכם וכו'",⁴⁸ ורצה לומר כי תוכחת מוסר שנקראת שופר הוא לעורר ישנים בתאוות חומר עולם הזה, יתעוררו משינתם להקיץ ולפקח בצורכי נשמתם. ואם כן עיקר המצווה לשמוע קול שופר, לשמוע ולקבל מוסר שנקרא קול שופר ולא בתקיעת שופר.⁴⁹

מצוות השופר מקבלת כאן משמעות ייחודית באשר היא איננה מצווה שאנו מקיימים באופן פעיל, אלא שאנו נותנים למשהו לפעול עלינו, לשנות אותנו. תפקידנו הוא להכין את הכלים, ולתת לקול הזה לנגוע בנו ולעורר אותנו, כדבריו המופלאים של הרמב"ם. אנו אומרים בפסוק "אם יתקע שופר

⁴⁵ בבלי, ראש השנה טז ע"א.

⁴⁶ תוספתא (ליברמן), ראש השנה א, יב.

⁴⁷ משנה תורה, הלכות תשובה, ג, ד.

⁴⁸ שם.

⁴⁹ תולדות יעקב יוסף, פרשת וארא.

בעיר ועם לא יחרדו",⁵⁰ כי תפקיד השופר להזהיר את העם מפני גייסות הבאים לתקוף את העיר. מי שלא מכיר את החרדה הכרוכה בשמיעת אזעקה עולה ויורדת למלחמה כוללת, לא יבין באמת את החרדה המתלווה לתקיעת שופר כזו. ברגעים הללו של האזעקה כל החשבונות מתגמדים, והכול נעשה הרבה יותר קטן ופחות חשוב. הלב מזדעזע, והפחד מציף את כל חדרי הלב. ואכן זהו תפקידו של השופר לשיטת הרמב"ם: לעורר את הלבבות לתשובה ולתיקון, ולהביא להבנה שאין יותר זמן, וחייבים לפעול כדי למנוע את רוע הגזרה.

לעומת הרמב"ם, מצוות השופר אליבא דרבנו תם היא דומה ליובל, במונח הזה שגם היא אקטיבית, שהרי התקיעה ביובל מאפשרת את שחרור העבדים וחזרת השדות לבעליהם. התקיעה לשיטת רבנו תם היא דומה לתפילה, אבל עמוקה יותר. השופר יוצא מעומקא דליבא, מעין זעקה שיוצאת מעומק הלב. התפילה שהיא מעצם מהותה "כוונת הלב", כלומר מהלך פנימי עמוק שמנסה להצטמצם למילים, שמעצם טבען הם מוגבלות ואינן מסוגלות לבטא את עומק הפנימיות. התקיעה בשופר מבטאת דיבור טהור היישר מעומקא דליבא ללא כל הפגמים החיצוניים של עולם הדיבור. הנקודה השנייה בדיבור היא הצמצום של המילים. לעולם הדיבור מצמצם ולא מצליח לבטא את כל ההרגשה והמחשבה הפנימית. תקיעת השופר משיבה אותנו אל המקום הפנימי שטרם ההתגשמות לעולם המילים והאותיות. הדיבור הוא מעין הגשמת המחשבה, וכל מהלך של הגשמה כרוך בהורדה. המחשבה היא אינסופית ומסוגלת לשוטט במרחבים גדולים ועצומים. תמיד הניסיון לבטא את המחשבה כרוך בצמצום הרוח הגדולה הבלתי מוגבלת. קול השופר הוא ביטוי לעולם קדום יותר, עולם של קול ללא פגם. התקיעה בראש השנה שבתוך התפילה, באה להמשיך את כל מה שלא הצלחנו לומר במילים, עם כל הצמצום והפגמים המצויים בעולם הדיבור. לפי דברינו, אין בישיבה לומר שתקיעות דמיושב פחות חשובות מתקיעות דמעומד,⁵¹ בדיוק כמו שאין לומר שקריאת שמע חשובה פחות מתפילה. זאת אף שבתפילה חייבים לעמוד, ולעומתה קריאת שמע יכולים לומר בכל מצב.

וכך כתב בית הלוי:⁵²

הינה זאת תורת המתפלל השלם, להיות שב מחטאיו קודם שהתפלל... הסיבה שאינו מקבל תפלתה הוא משום חטא הלשון שחטאו בדיבורים אסורים... וכיוון דבאותן מוצאות הפה חטאו בלשון הרכילות ורכילות, משום הכי אין התפילה מקובל, וכמו שאמר הכתוב: "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכס..."⁵³ ובזה יבואר מה שאמרה הגמרא בראש השנה: "אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם. אמרו לפני זיכרונות כדי שיעלה זיכרוכם לפני לטובה. ובמה? בשופר".⁵⁴ פירוש, שלא על ידי מוצאות הפה רק מעומקא דליבא, ודרך קול השופר לא על ידי כלי הדיבור של כל השנה:

השפת אמת מוסיף ומעמיק בנקודה הזאת:

⁵⁰ עמוס ג, ו.

⁵¹ כדברי הרדב"ז לעיל.

⁵² שו"ת בית הלוי, דרושים, דרוש טו.

⁵³ ישעיהו א, טו.

⁵⁴ בבלי, ראש השנה טז ע"א.

“אשרי העם יודעי תרועה” (תהילים פט, טז). והינה הקדוש ברוך הוא נתן לנו הדרך להתפלל על ידי קול שופר, והוא קול מקנה שמיוחד לבני ישראל. כי הדיבור בא גם מתוך כלי הוושט בחינת הגוף. וקול מקנה הוא רק פנימיות הרוח ונפש, ואין בו תערובות.⁵⁵

בראש השנה אומרים ודברך אמת. כי עיקר המשפט הוא בבחינת אמת ושלום. כדאיתא במדרש בראשית: אמת אמר אל ייברא עולם דכולא שיקרא, ושלום אמר אל ייברא דכולא קטטה (בראשית רבה, ח, ה). נמצא המשפט עומד על אמת ושלום והקב”ה זיכה את בני ישראל באלה השניים. וראש השנה – קול שופר הוא קול תורה, והוא בחינת אמת בחינת משה, כדכתיב: “ויהי בישורון מלך” (דברים לג, ה). וזה רמז הקול שופר כי בדיבור יש התחלפות, שהקול נשתנה כפי מוצאות הפה ובכמה לשונות, אבל הקול עצמו הוא כמו שהוא.⁵⁶

זאת אומרת שעצם הדיבור, עצם העברת המחשבה העמוקה אל כלי הדיבור, מעל ומעבר לבעיה שהעלה בית הלוי בשימוש באותו הפה שגם מדבר דיבורים שאינם ראויים – יש משום פגימה באמת כפי שהיא. המחשבה והרגשת הלב עמוקות הרבה יותר מהביטוי החיצוני שלהן שמנסה להצטמצם בדיבור. השופר, שיש בו רק קול בלא הצמצום של הדיבור, בכוחו להביע את עומק המחשבה הבלתי מוגבלת. כפירוש הראשונים, השופר אינו אלא שפופרת⁵⁷ המעבירה את הקול ממקורו החוצה וכלפי שמיא. הקול הזה הוא קול טהור ללא פגימה של הכוחות החיצוניים יותר של האדם.

⁵⁵ שפת אמת, ראש השנה תרנ”ב.

⁵⁶ שפת אמת, ראש השנה, תרנ”ה.

⁵⁷ כהסבר הראשונים, עיינו חידושי הרשב”א והר”ן, ראש השנה כו ע”א.